

TOPLUMSAL YAPI ÇÖZÜMLEMELERİ VE BİLGİ TOPLUMU

Abdülbeşir CEYLAN¹

ÖZ

Toplumsal yapı sosyolojinin odak noktasını oluşturan kavramlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda toplumsal yapı, makrososyolojik alanda toplumların sınıflamasına götüren bir ölçütler dizgesinin yardımıyla kurulan bir modeldir. Bu çalışmada bilgi toplumu, sosyolojinin klasik kuramcılarının tanımlamaya çalıştığı toplumsal yapılar doğrultusundaki metodolojik sınıflandırma çerçevesinde çözümlenmiştir. İnsanlık, varlığını daha çok sanayileşme sürecine borçlu olduğu bilgi toplumu sürecini, yaşamaktadır. Bilgi toplumu, bilgisayar ve iletişim teknolojilerine yatırım yapan ve pek çok özelliğiyle sanayi toplumundan farklılık gösteren bir toplumdur. Modern ile postmodern arasındaki kırımda neyin belirleyici olduğu konusu, sosyal bilimciler arasında tartışmalıdır. Fakat sanayi sonrası toplumu postmodern toplum olarak niteleyenler, diğer nitelemelerden epistemolojik açıdan farklılık arz ederler. Postmodern toplum kuramcıları genel olarak sanayi sonrası toplumu, modern sonrası olarak farklı bir paradigma temelinde yeniden şekillendiği yönünde ortak bir kanaati paylaşırlar. Bunların yanı sıra bilgi toplumu, teknolojinin gelişmelerin insanlığı şekillendirmesi açısından teknoloji toplumu olarak da değerlendirilmektedir. Dünyadaki gelişmeler, haberler ve bilgi bu teknolojik araçlarla iletilmekte ve yayılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, yukarıda bahsedilen farklı toplumsal yapıların incelenmesine ek olarak, küreselleşmeye de değinilerek Türkiye'nin durumuna da bir bakış açısı sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Toplumsal Yapı, Bilgi Toplumu, Küreselleşme.

SOCIAL STRUCTURE ANALYSIS AND INFORMATION SOCIETY

ABSTRACT

Social structure emerges as one of the concepts that constitutes the focus of sociology. Social structure is also a model established with the help of a system of criteria that leads to the classification of societies in the macro-sociological field. In this study, the information society has been analyzed within the framework of the methodological classification in line with the social structures that classical theorists of sociology tried to define. Humanity is experiencing the information society process, which it owes its existence mostly to the industrialization process. Information society is a society that invests in computer and communication technologies and differs from the industrial society with many features. What determines the break between the modern and the postmodern is controversial among social scientists. But those who characterize post-industrial society as postmodern society differ epistemologically from other qualifications. Postmodern social theorists generally share a common belief that post-industrial society has been reshaped on the basis of a different paradigm as post-modern. In addition to these, the information society is considered as a technology society in terms of the developments in technology which shapes humanity. Global developments, news and information are transmitted and spread by these technological tools.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Maltepe Üniversitesi, a.besirceylan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5416-1497

Therefore, in this study, in addition to examining the above-mentioned different social structures, a point of view to the state of Turkey is also provided with reference to globalization.

Keywords: Social Structure, Information Society, Globalization

GİRİŞ

İçinde yaşadığımız çağ “bilgi çağı”, “iletişim çağı”, “enformasyon toplumu”, “ağ toplumu” gibi isimlerle anılmakta; her yerde teknolojinin ve özellikle de benzeri görülmemiş bir hızla yayılan ve toplumsal hayatın merkezine yerleşen internetin neredeyse bir devrim gerçekleştirdiğine varacak derecede önemli olduğunu vurgulayan ifadelere sık sık rastlanmaktadır. İş ve özel hayatımızı kolaylaştıran, değiştiren ve dönüştüren bilgi ve iletişim teknolojileri artık bireyler, işletmeler ve ülkeler için bilgiyi üretmenin ve kullanmanın aracısı haline gelerek, toplum hayatında vazgeçilmez bir konuma yerleşmiş durumdadır. Farklı isimlerle anılsa da en sık kullanılan tabiriyle “bilgi toplumu” bu teknolojilerden ayrı düşünülmemeyen bir toplum yapısına işaret etmektedir. Toplumsal yapılar durağan olmayan, sürekli değişim halinde olan yapılardır. Dolayısıyla, böyle bir toplumun bireyleri de teknolojiyi toplumsal ve bireysel fayda üretebilmek amacıyla kullanabilmeli, teknolojiye erişim ve onu bir amaç doğrultusunda kullanma konusunda hiçbir sıkıntı yaşamamalıdır. Aksi bir durum, o bireylerin toplum hayatından ya da daha geniş ölçekte düşünecek olursak ülkelerin, küresel alandan dışlanmaları ile sonuçlanabilmektedir.

Bilginin en değerli sermaye olduğu bir toplumda, bilgiye erişemeyen, bilgiyi kullanamayan, teknoloji kullanma becerileri sınırlı bireyler, bu teknolojilerin getirdiği fırsatlardan faydalanamayacağı gibi, pek çok tehditle de karşı karşıya gelme ihtimaline sahiptir. Kısaca, bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler onlara sahip olan ve gerektiği gibi kullanabilen bireyler ve toplumlar için büyük fırsatlar yaratırken, sahip olamayan ya da kullanamayanları dezavantajlı bir konuma doğru sürüklemektedir. Bu teknolojiler küreselleşmenin çok daha hızlı yayılmasının arkasındaki gücü oluştururken, küreselleşme de bu teknolojilerin gelişmesi ve yayılması sürecini hızlandırmaktadır. Bu çalışmanın amacı, sosyolojinin klasik kuramcılarının tanımlamaya çalıştığı toplumsal

yapılardan bahsederek, bilgi toplumunu da bu sınıflandırma metodolojisi çerçevesinde çözümlenmeye çalışmak ve bilgi toplumu, tüketim toplumu, küreselleşme kavramları arasındaki ilişkileri incelemektir.

1. Toplumsal Yapı

“Yapı” kelimesi etimolojik olarak Latince biraraya getirme, inşa etme anlamına gelen *structura*’ya dayanmaktadır. “Toplumsal yapı” ise sosyolojinin odak kavramlarından biridir. Sosyoloji “bütün”lerin bilimidir. Toplumun bir bütün olarak incelenmesi çabası elbette pekçok çözümlenme tarzını da beraberinde getirmiştir. Toplumsal yapıyı anlamaya ve açıklamaya çalışmak da bu çabanın bir parçasıdır. Makrososyolojiyi mikrososyolojiden ayıran en önemli çaba işte bu yapısal çözümlenme amacıdır. Toplumsal gerçekte, “yapı” olarak belirlenecek bir “olgu”nun varlığı sadece buna verilen tanıma bağlıdır. Toplumsal yapı, makrososyolojik alanda toplumların sınıflanmasına götüren bir ölçütler dizgesinin yardımıyla kurulan bir modeldir. Yani bir sınıflama yönteminin ifadesidir. Georges Gurvitch’in toplumsal yapı tanımını şu şekilde ifade etmektedir (Akt., Bozkurt, 1972: 73-74):

“Her toplumsal yapı, makrososyolojik karakterdeki bir toplam toplumsal olay içindeki çok sayıda hiyerarşiler arasında, durmaksızın yenilenen çabalarla yeniden gerçekleştirilen ve bu toplam toplumsal olayın sadece bir görünümünü ya da kesimini ifade eden bir çürük dengedir: derinlemesine katların, toplumsallık görünümlerinin, toplumsal kuralların, zamanlılıkların, zihin renklerinin, iş bölümü ve biriktirme tarzlarının ve mümkün olduğu zaman fonksiyonel gruplaşmaların, sınıfların ve onların örgütlerinin özgül hiyerarşileri arasındaki denge; bu çok sayıda hiyerarşiler dengesi, örnekler, alâmetler, simgeler, alışılmış ve düzenli toplumsal roller, fikirler ve değerler, kısaca bu yapıya özgü uygarlık eserleri tarafından sağlanırlar ve eğer bu yapılar topyekün yapılar ise, kendilerinin dışına taşan ve hem yaratıcı güç hem de faydalanıcı olarak katıldıkları bütün bir uygarlık tarafından sağlanırlar.

Tönnies’in *gemeinschaft* ve *gesellschaft* ayrımı, bütünüyle, modern kapitalist, rasyonalist ve toplum sözleşmesine dayandığına inanan toplumlarla bütün pre-kapitalist toplumlar arasında yapılmış bir ayrımdır. *Gemeinschaft*, kişisel ve yakın bağlarla birbirine bağlı, geleneksel norm ve değerlerin ağır bastığı topluluk anlamına gelirken, *gesellschaft* ise işbölümünün geliştiği, akılcılığın egemen olduğu, kişisel bağların daha

gevşek olduğu toplumdur.

Durkheim'a göre, insan ilişkilerini belirleyen değişken, toplumların teknolojileri ile işbölümü özellikleridir. Birbirlerine benzeyen varlıkların dayanışması uyum şeklinde ortaya çıkar ve dayanışma insanlar birbirine benzeştikleri oranda artar. Böylece dayanışma, insanlar artık, bireysel kimliklerini kaybedip kolektif bir varlığın parçası oldukları zaman söz konusudur ve Durkheim bu dayanışmayı *mekanik* olarak adlandırır. Buna karşılık toplumsal işbölümü geliştikçe bireyler arasındaki farklılaşma çoğalır. İnsan ve toplum birbirlerinin ayrılmaz parçaları haline dönüşür. Sonunda birbirlerinden farklı ve birbirleriyle dayanışma halinde olan bireylerin meydana getirdiği topluma bağlılık da daha çok olur ve Durkheim buna *organik dayanışma* der.

Weber sosyolojisinde *karizma* kavramı çok önemlidir. Karizmayı, bireyi normal insanlardan ayıran ve doğa üstü, insan üstü ya da istisnai bazı kudretleri belirten kişisel bir özellik olarak tanımlar. Toplumsal yapıyı da bu özelliğe sahip kişilerin ortaya çıkışıyla belirler. Toplumlar rasyonelleştikçe değişir ve karizma da kurumsallaşır. Weber, toplumsal eylem ve otorite konusunda ideal tipler geliştirmiştir. İdeal tip, rasyonel yöntemlerle meydana getirilen, değer yargılarından arınmış belli bir toplumsal olayın tüm tipik özelliklerini kapsayan ve bu özellikleri bireyleştirici görüş açısından biraraya getiren soyut bir zihinsel yapıdır (Kongar, 2002: 98). Lider, takipçileriyle beraber yeni bir düzen kurar. Bu düzen içinde karizmatik liderin takipçileri, kilise, siyasal parti vb. şekillerde örgütlenirler. Liderlerin sözleri ve yaptıkları, gelenekler ve dogmalar haline dönüşür ve zamanla kurumsallaşır.

Weber'deki sınıf kavramı, insanların üretim araçları karşısındaki durumuna değil, piyasadaki mallara hangi ölçüde sahip olduklarına ve hayatta elde edecekleri olanaklara bağlıdır. Böylece Weber'de sınıf, Marx'takinin tersine üretim ilişkileri ile değil tüketim ilişkileri ile belirlenir. Weber'e göre sınıf çatışmaları yavaş yavaş, piyasadaki mallardan piyasadaki işgücünün ücreti üzerine kaymaktadır. Böylece Marx için toplumsal yapı "sınıf"la belirlenirken, Weber'de ise sınıf, toplum içinde

belirebilecek birkaç grup tipinden biridir.

Bürokratik model, örgüt verimliliğinin artırılması üzerine odaklanan modeldir. Weber'e göre bürokrasi (biçimsel akılcılık paradigması), insanların amaçları için optimum araçlar keşfedip uygulamalarına yardımcı olan ve diğerlerine göre üstün bir yapıdır. Weber bürokrasinin karakteristiklerini açıklarken şunları sıralamaktadır: Yüksek derecede uzmanlaşma, sınırlı alanda yetki ve sorumluluk üstlenen hiyerarşik otorite yapısı, örgüt üyeleri arasında kişisel olmayan ilişkiler, yetenek ve uzmanlık bilgisine göre eleman alımı.

Weber, bürokratik modeli etkili bir toplumsal güç olarak görmekte ve uzmanlaşma sonucu verimliliğin artacağını savunmaktadır. Marxist yapı çözümlemesi ise tamamen makrososyolojiktir. Marx, üretim biçimleriyle toplumların evrim şemasını çizmeye çalışır. Üretim ilişkileri ve üretim güçleri, üstünde bütün bilinçsel yaratmaların bulunduğu altyapıyı belirler. Bu durumda üstyapı ise siyaset ve hukuktur. Burada bahsedilen altyapı/üstyapı tamlamalarındaki yapı kelimesi farklı bir semantik alana kaymaktadır. Üretim biçimleriyle belirlenen toplumsal yapı, Marxist açıklamaya göre tarihi sürecin bir aşamasıdır. Böylece belli sayıda toplum yapısı vardır: ilkel komünal, antik (ancient), feodal, kapitalist ve Asya tipi yapılar. Aslında ilginç olan bilgi toplumu, tanımı ve işlevleriyle tam da Marxist sınıflandırmada yer alabilecek bir yapıdır.

Bu üç kuramcının bir harmanlamasını yaparak hepsinin vurguladığı ortak bir özellikten, hiyerarşiden bahsetmekte yarar vardır. Hiyerarşiler dengesinin nasıl kurulduğunu göstermesi bakımından “gruplaşmalar hiyerarşisi”ni değişik toplum tipleri içinde ele almak yararlı olacaktır:

I.Karizmatik teokrasilerde (Uzakdoğu):

- Başta kilise ve resmi büyü tarikatlarıyla birleşmiş toprağa dayanan devlet,
- Ataerkil aile, ruhban sınıfı,
- Mesleki birlikler (zenaatkarlar, tüccarlar ve köylüler),

- Esirler.

II. Ataerkil toplumlarda:

• Ev-aile grubunun egemenliği görülür. Bu hem bir iktisadi birlik, hem siyasi devlet, hem de bir kült ocağıdır. Başka türden özel gruplaşmalar sayıca azdırlar ve bunlar ev-aile içinde bütünleşmişlerdir.

III. Feodal toplumlarda:

- Feodal zincir(askeri gruplaşmalar), toprak veraseti zinciri, kilise, serbest şehirler federasyonu, devlet. Bunlar arasında toplumun tümünü temsil etme iddiasıyla kilisenin yükselişi,
- Toprak temeline dayanmayan özel gruplaşmalar: Şövalye birlikleri, dini tarikatlar, mesleki örgütler.

IV. İmparatorluğa dönüşmekte olan şehir devletlerinde:

- Şehir,
- Büyük aile(esirleri dahil),
- Köken ve doğum grupları, bir anlamda etnik gruplar(Patriciler, Plebler),
- Askeri gruplar, zenaat ve ticaret gibi iktisadi etkinliklerle ilgili gruplar
- Toplumu tabakalara bölen iktisadi benzerliklerin oluşturduğu gruplar(bunlar henüz toplumsal sınıf değildirler).

V. Kapitalizm başlangıcındaki toplumlarda:

- Toprağa bağlı(territorial) monarşik devlet,
- Resmi sınıflar hiyerarşisi: asiller, ruhban sınıfı, köylüler ve yeni oluşmaya başlayan bujuvazi, proleterya, küçük burjuvazi, birleşmiş köylüler...

VI. İleri rekabet kapitalizmi aşamasında demokratik-liberal toplumlarda:

- Toprağa bağlı demokratik liberal devlet,
- Büyük sınai ve mali kurumlar, tröstler, karteller, sendikalar,
- Devlete egemen olanın dışında, birbirleriyle ve devletle mücadele eden toplumsal sınıflar,
- Aileler, büyük sanayinin dışındaki meslekler ve bunların çoğalttığı aracı gruplar.

Toplumsal yapı kavramından sonra, bilgi toplumu tartışmalarını sanayi sonrası toplum kuramları başlığı altında, farklı kuramcılarının bakış açısından ele almak faydalı olacaktır.

2. Sanayi Sonrası Toplum Kuramları

Sanayi sonrası toplumunun yapısına yönelik kuramların birbirleriyle örtüşen noktalarının yanısıra, aralarında bir takım farklılıklarda söz konusudur ve bu farklılıklar salt bir vurgudan ibaret değildir. Örneğin, bilgi toplumu kavramının bilgi teknolojisi ile olan bağlantısı diğer kuramların da -postmodern toplum, tüketim toplumu, risk toplumu vs.- merkezinde yer almaktadır. Buna ek olarak küreselleşme, çeşitlilik, yerellik ve ademimerkezileşme ortak noktalar arasındadır. Söz konusu kuramları birbirinden ayıran nokta, yaşanan değişim ve dönüşümleri incelemek için kullandıkları çerçevelerdir. Bilgi toplumu konusunda çalışan kuramcılarının büyük çoğunluğu, teknolojik faktörlerin belirleyiciliği konusunda evrimci bir yaklaşım içindedir. Bu yaklaşıma göre enformasyon devriminin şekillendirdiği toplum gelişim ve değişim sürecinin son basamağıdır. Toplumsal gelişim sürecinin önceki basamakları olan tarım ve sanayi devrimlerinde olduğu gibi enformasyon devriminin de temelinde kendine özgü teknikler ve enerji türleri, yeni üretim biçimleri ve yeni güçler vardır. Bu toplumun temelindeki gücün bilgi olduğunu vurgulayan tanımlara bakıldığında kimi zaman bilgi, kimi zamansa enformasyon toplumu tanımları kullanıldığı görülmektedir. Bilgi toplumu kendinden önceki toplumsal yapıyı belirleyen sanayi toplumundan birçok açıdan farklılık gösteren bir toplumdur. En temel farklılıklardan biri bilgisayar ve iletişim teknolojilerine yapılan

yatırım ve bu teknolojilerin kullanım oranlarındaki yaygınlıktır. Bilgi toplumu kuramı *üretim güçlerini* vurgularken **post-fordist kuram** *üretim ilişkilerini* vurgular. Teknolojinin nötr karakterinden ziyade teknoloji kullanımı ve uygulanımını belirleyen toplumsal ilişkiler matrisine oturtulur. Teknolojinin, emeğin, işbölümünün, organizasyon yapılarının *esnekleşmesi* ile karakterize edilen bir süreçtir ve özelleştirme ile devletin küçültülmesi politikaları ile bir paralellik taşır.

Postmodern toplum, günümüzde yaşanan gelişmeleri açıklamada kullanılan ve bir önceki döneme göre toplumun yeni evresini betimleyen bir kavramdır. Sanayi sonrası bir toplumu nitelendirir ve değişimin paradigmatik yönüne vurgu yapar. Söz konusu kuram, oluşum halindeki toplumun sanayi toplumundan farklı temeller üzerinde yükseldiği iddiasını taşır.

Bilgi toplumunu meydana getiren unsurların etkisi her geçen gün kendini daha fazla hissettirmektedir. Şu an yaşanmakta olan ve bilgi toplumu olarak da adlandırılan toplumsal süreç varlığını sanayileşme sürecinde yaşanan gelişmelere borçludur. Sanayileşme sürecinde yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler bilgi toplumu dönüşümünü hızandıran unsurlar olarak belirlemiştir. Ancak bu etkilere rağmen bilgi toplumunun kendine özgü bazı yönleriyle sanayi toplumundan farklılaşmaktadır. Bilgi toplumundaki kimi nitel ve nicel dönüşümler bu döneme kendi özgün karakteristiğini kazandırmaktadır.

Bilgi toplumu sürecinde, bilimsel bilgide elde edilen bilgiler, onu kendinden önceki toplumsal aşamalardan farklı kılmaktadır. Yakın tarihlerde bilgisayar, teknoloji ve biyolojideki olağanüstü ilerlemeler, “bilgi”ye büyük güç kazandırmıştır/kazandırmaktadır. Elde edilen gelişmelerle, bugün “bilgi”, ekonomiden siyasete birçok alanı sıkıştırmakta ve onlara şekil vermektedir. Yüzyıllar önce F. Bacon’un “bilmek egemen olmaktır” sözü günümüz konjunktürel gerçeği dikkate alındığında ve bir de Michel Foucault’nun “iktidar toplumun her alanına yayılmıştır (diffused)” önermesiyle birleştiğinde daha anlamlı olmaktadır. Nitekim, dünyadaki

mevcut ekonomik ve siyasal gücü olan ülkelerin bütün kazanımlarına, bilim ve bilgedeki elde ettikleri gelişmeler kaynaklık etmektedir.

Dünyadaki mevcut duruma bakıldığında, bilgi toplumu olmayı belirleyecek dönüşümlerin, tüm toplumlarda aynı oranda ve düzeyde işlemediği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Toplamların belli bir bölümü, sanayi sonrası dönüşümleri etkin bir şekilde yaşarken, geri kalan büyük çoğunluk, sanayi öncesi toplum aşamasında yaşam mücadelesi vermektedir. Bunun yanında, ortaya çıkan her oluşuma toplamlar, sahip oldukları yapısal özelliklerinin farklılığından dolayı benzer tepkiler verememektedirler. Batı Avrupa'nın kendi tarihsel ve toplumsal dinamiklerinin sonucu olarak yaşadıkları tarım toplumu, sanayi ve bilgi toplumu aşamalarının ortaya çıkardığı dönüşümler, teknolojinin en yeni imkanlarıyla diğer toplamları etkilediği, sosyolojik bir gerçektir. Bu etkilenmeler sonucunda, özellikle gelişmekte olan ülkeler, Avrupa'nın kendiliğinden ve uzun sürede gerçekleştirmiş olduğu aşamaların hepsini, bir arada yaşamak istemektedir. Bu durum ise, olduğundan çok farklı oluşumlar yanında, bir takım problemlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Türkiye de, gelişmekte olan bir ülke olarak, yaşanan küresel gerçekler karşısında duyarsız kalmayarak, kendi yapısal özellikleri ve koşulları bağlamında bu üç toplumsal aşamayı birlikte ve sıkıştırarak yaşamaktadır. Bu yüzden de zıt izdüşümler ortaya çıkmaktadır.

2.1. Sanayi Sonrası Toplum

Tarımdan sanayileşme sürecine geçiş “ekonomik modernleşme”, sanayileşmeden bilgi toplumuna geçiş “ekonomik postmodernleşme” veya “enformatikleşme” süreci olarak nitelendirilmektedir (Hardt ve Negri, 2001: 293).

Enformasyon toplumunu betimlediği 3. Dalga eserinde *Toffler*, tarihsel süreç içinde insanlığın geçirdiği aşamaları üç büyük dalga olarak ifade etmektedir. Buna göre ilk büyük dönüşüm tarım toplumuyla birlikte meydana gelmiştir. ikinci büyük dalga ise sanayi toplumuna geçişi ifade eder. Sanayi sonrası toplumda yaşanan değişim ve dönüşüm ise üçüncü dalga olarak gösterilmektedir. Toffler, tarihsel süreç içinde böyle

bir ayırım yaparken, her bir dalganın işaret ettiği aşamaların kendine özgü sosyo-kültürel ve sosyo ekonomik yapısı olduğunu vurgulayarak, aynı zamanda bu dönemlerin felsefi olarak da farklılıklar gösterdiklerini ifade eder (Toffler, 1991: i-ii). Sanayi sonrası toplum konusundaki tezleriyle bilinen bir diğer önemli isim Daniel Bell'dir. Bell, günümüz toplumlarında yaşanan karmaşık değişikliklerin toplumlarda kültürel ve yapısal değişimler meydana getirdiği ve bunun da sanayi toplumunun temel yapısını değiştirdiğini ifade etmektedir. Bu dönüşümün farklı alanlarda nasıl yansıdığı çeşitli örnekler üzerinden şöyle aktarılmaktadır;

Bu değişiklikler ekonomik alanda; mal ve eşya üreten bir ekonomiden hizmet üreten bir yapıya, daha az bilgi gerektiren bir yapıdan daha çok bilgi temelli bir yapıya ve sanayiye geçiş; mesleki açıdan, el işçiliğinin değer kaybetmesi, profesyoneller ile teknik işçilerin önem kazanması; örgütler ve kurumlar açısından, mülkiyetin en önemli faktör olmaktan çıkıp teorik bilginin siyaset ve yenilik kaynağı oluşturmada merkezi bir yer tutması; yeni ilgi alanı olarak, teknolojik gelişmeleri öngörme teknikleriyle yeni teknolojilerin uygulama sonuçlarının değerlendirilme faaliyetlerinin gelişmesi; teknoloji temeline dayalı ve entelektüellerin etkin olduğu yeni karar verme biçimlerinin gelişmesi olarak belirtmektedir. Bell, Toffler'dan farklı olarak, sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma doğru, toplumsal yapıdaki bir çok alanda gözlenen değişimlerin radikal bir yeniden yapılanmayı sergilemekten ziyade eski yapının karakterinde yaşanan bir değişim olduğunu vurgular (Yılmaz, 1996: 93).

Daniel Bell'e göre sanayi sonrası toplum düşüncesi toplumsal alanda yaşanan ilerleme sürecinin son aşamasını ifade etmektedir. Bu süreç ana hatlarıyla geleneksel toplumdan sanayi toplumuna geçişi ve devamında sanayi sonrası topluma evrilişi kapsamaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi bu büyük geçişleri birbirinden ayıran en önemli fark Marx'ın da işaret ettiği gibi üretim biçimlerindeki farklılaşmadır. Sanayi sonrası toplum için bu değişim mal üretiminden hizmet ekonomisine geçişi ifade eder. Ayrıca teknolojik gelişimin ve oluşturulan politikaların merkezinde "bilgi" yer almaktadır. Yaşanan bu teknolojik gelişim toplumsal yapıyı da dönüştürmektedir (Callinicos, 2001: 188). Daniel Bell toplumsal süreçlerdeki değişimleri dönemin stratejik kaynakları üzerinden betimler. Buna göre sanayi toplumunun stratejik kaynağı paradır. Kapital bu dönemin en belirleyici unsuru olarak ekonomi dolayısıyla toplumsal yapı

üzerindeki değiştirici ve belirleyici güçtür. Sanayi öncesi toplum için de hammadde benzer bir öneme sahiptir. Buna göre sanayi sonrası toplumun stratejik kaynağı ise enformasyondur. Bell'e göre, iletişim ve enformasyon teknolojilerinin gücü insanların dünyayı algılama ve anlamlandırma süreçlerini belirleyecek derecede etkilidir ve bu nedenle kilit bir öneme sahiptir (akt. Aktaş, 2017: 184).

Webster'a göre ise enformasyon toplumu ekonomisinin ayırt edici belli başlı özellikleri beş farklı ölçütü içinde barındırmaktadır. Bu özellikler kültürel, teknolojik, ekonomik, mesleki ve uzamsal ölçütler şeklinde sıralanmaktadır. Webster'a göre enformasyon toplumunu değerlendiren yaklaşımlar bu ölçütlerinden birine ağırlık verse bile diğerlerini de içinde barındırarak bir tanımlama getirmektedir. Bu ölçütleri kısaca açıklamak gerekirse kültürel ölçüt; yaşanan enformasyon akışının ve enformasyona bağlı teknolojilerin yarattığı kültürel değişimi ifade eder. Bugün en basit örneği hemen herkesin sahip olduğu mobil teknolojilerin yarattığı kültürel değişim üzerinden örneklendirilebilir. Teknolojik kıstas ise enformasyonun üretilmesi, saklanması, dağıtılması gibi altyapı olanaklarını sağlayan her türlü teknolojiyi ifade etmektedir. Bu teknolojilerin enformasyon toplumu tanımlarında en ön planda olma nedeni de burada yatmaktadır. Görünürde tüm bu gelişim ve değişimler bu teknolojilere bağlanmaktadır. Bir diğer önemli ölçüt ise ekonomidir. Enformasyon toplumu tanımları yapılırken bu alana dahil olan ekonominin diğer tüm faaliyetlerin önüne geçmesi toplumları enformasyon toplumu olarak adlandırmanın bir ön koşulu olarak sayılmıştır. Bu alanda çalışan kişilerin sayısının diğer meslek gruplarına göre oransal olarak artış gösteriyor olması da mesleki ölçüte karşılık gelmektedir. Son olarak uzamsal ölçüt ise gerek bireysel anlamda gerekse ekonomik faaliyetler anlamında zaman ve mekân sınırlarını ortadan kaldıran bu teknolojilerin yarattığı değişimi vurgulamaktadır. Bu ekonomide merkezileşmenin kolaylaşması ve bilginin ekonomide her zamankinden daha önemli bir konuma gelmiş olmasını vurgulamaktadır (Webster, 2006: 444-446).

Bilgi toplumlarında temel değişim öncelikle ekonomik alanda kendini göstermektedir. Bu değişimin işleyişine değişinen bir örnek Bozkurt tarafından şöyle

aktarılmaktadır;

Endüstrileşme sürecinde son derece gerekli olan hammaddeye sahip olmanın önemi bilgi toplumları için söz konusu değildir. Özellikle 1974 petrol krizinin etkisi ile Japonya gibi gelişmiş ülkeler temel stratejilerini gözden geçirerek, enerji tüketimi çok fazla olan demir ve çelik gibi sektörlerden yüksek teknolojiye dayanan mikroelektronik gibi sektörlere yönelmişlerdir. Daha çok enerji kullanımı öngören ve kitle üretimine dayanan sanayiler büyük ölçüde terkedilmeye başlanmıştır. Yeni endüstriler ise çok büyük ölçüde hammadde ve emeğin üretim sürecindeki ağırlığını azaltarak bilginin önemini ön plana çıkartmışlardır. Örneğin 1975-1990 yılları arasında Japonya’da üretim üç misli arttığı halde hammadde kullanımında herhangi bir artış olmaması bunu desteklemektedir (Bozkurt, 1996: 83-84).

Özellikle üretim süreçlerinde yaşanan değişim beraberinde tüketim alışkanlıklarında da bir değişimi getirmektedir. Devam eden bölümde tüketim toplumu olarak tanımlanan bu yeni toplumsal yapı üzerinde durulacaktır.

2.2. Tüketim Toplumu

1960’lı yıllara gelindiğinde ücret artışlarıyla beslenen bir tüketim anlayışının yoğun bir biçimde ortaya çıktığı görülmektedir. 1900’lü yıllardan farklı olarak bu dönemde tüketim kitlesel bir biçim almıştır (Wagner, 1996: 30). Amerikalı bir otomobil üretici olan Henry Ford’un üretim ve pazarlama anlayışıyla kurumsallaşan bu tüketim anlayışı daha sonra Gramsci tarafından Fordizm olarak adlandırılmıştır. Ford’un benimsediği seri üretim anlayışı her ailesinin ulaşabileceği otomobiller yaparak Batı kapitalizminde daha önceden örneği görülmemiş bir değişime neden olmuştur. Ford’un tüketimi artırma yaklaşımı kendi çalışanlarına yüksek ücretler ödeyerek öncelikle üretilen araçları onlara satma şeklinde kendini göstermiştir. Bu yaklaşım 20. yüzyılın kitlesel üretim ve tüketim anlayışının ilk işareti olarak değerlendirilebilir. Fordizmin temel yaklaşımı standardize edilmiş ürünler yani tek bir model için tasarlanan makinelerin büyük miktarlarda üretim yapması, bu geniş ölçekli üretimin üretim bantlarında gerçekleştirilmesi ve emeğin bilimsel yönetimine dayanan bir sistem olarak ortaya çıkmıştır (Callinicos, 2001: 207).

Kitlesel üretim anlayışıyla bütünleşmiş Fordizm 1960-1970 yılları arasında

yaşanan ekonomik buhran nedeniyle çöküşe başlamıştır. Bundan sonraki dönem ise post-fordizm olarak anılacak yeni bir anlayışı doğurmuştur. Post fordizmin temel karakteristiği ise kitlesel üretimi tüketici taleplerine göre çeşitlendirmesi olarak ifade edilebilir. Bu da bahsi geçen dönemde tüketimin çok daha yoğun bir biçimde artmasına neden olmuştur. Bu dönemde bilgisayarlı sistemlerin kullanılması satış ve dağıtım sürecinde kolaylıklar sağladığı gibi belirli bir hedef kitleye yönelik üretimi de olanaklı hale getirmiştir. Post-fordizm kitlesel tüketimi bireysel beklenti ve zevklere göre ürettiği ürünler aracılığı ile çeşitlendirmiştir. Bu da üretilen malların yalnızca kullanım amaçları nedeniyle değil, tasarım özellikleriyle çeşitli yaşam tarzlarına göre tercih edilebilecek metalara dönüştürmüştür. Esnek üretime izin veren yeni teknolojik gelişmeler sayesinde belirli bir modele bağlı kalarak çok miktarda üretilen ürünler yerine, birbirinden farklı amaçlara göre uyarlanabilir üretim sistemleri mümkün olmuştur.

Üretimi koordine etmek için giderek artan bilgisayar kullanımı, tam da gerektiği kadar stok tutmaya olanak vererek, parça başına maliyetleri önemli ölçüde düşürür. Fabrika boyutları küçülür; emeğin rolü de değişir. Yeni üretim yöntemleri artık Fordizmin yarı-vasıflı makina kullanıcıları grubu değildir. Tüketim toplumu olgusunun gündeme gelmesinde bir önemli faktör de emeğin ikincilleşerek tüketici fonksiyonunun öne çıkmasıdır. Artık tüketicilik yetileri üretim potansiyellerinden daha önemli hale gelen ve yeni mekanizmalar aracılığıyla- baştan çıkarma, halkla ilişkiler, reklam, hissettirilen gereksinimler- etkin ve etkili bir biçimde entegre edilen tüketicilerden bahsedilebilir (Bauman, 1996: 214). Tüm parametreleri, üretmek ve çalışmak üzerine dizayn edilmiş olan sanayi toplumuna üretmekten daha öncelikli bir hedef olarak tüketmenin özendirilmesi, öncelikle bazı paradigmal değişmelerin geniş toplum kesimlerine kabul ettirilmesini zorunlu kılıyordu. Nitekim modernlik imgesinin temellerinde uzun süre, Hristiyanlıktaki feragat, sade yaşam, hazlardan çekinme fikri ile bağlantılı olarak tüm bireylerden iyi olmak isteniliyorsa arzularını denetlemenin yollarını bulmaları öğütlenmekteydi (Touraine, 1995: 163). Buna bağlı olarak modernliğin daha ilk aşamalarından itibaren çalışma, üretimin akılcı bir biçimde

örgütlenmesi, tasarruf ve ulusal bütünleşmeye odaklanmış bir üretim toplumunu idealleştirilmişti. Bir tüketim toplumundan söz etmek için öncelikle bu çalışma etiğinin aşılması gerekmektedir. Bugün için bir çok toplumda bu etik dönüşüm çoktan yaşanmış ve dünya üzerindeki çoğu toplum tüketim toplumu olarak anılmaya başlanmıştır. Özetle tüketim toplumu kavramı ile öncelikli olarak ifade edilmek istenen olgu tüketim toplumunun tüm bireyleri ile tüketime yönlendirilmiş, “*kafalarını tüketmeye takmış olan bir toplum*” tasarımı gündeme getirmesinde yatmaktadır (Tomlinson, 1999: 183).

Frankfurt Okulu’nun tüketiciliğe ilişkin eleştirisi Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno’nun birlikte kaleme aldıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserde temellendirilen “*Kültür Endüstrisi*” çözümlemesine dayanmaktadır. Max Horkheimer’in daha sonra *Akıl Tutulması*’nda vurguladığı gibi kitle kültürünün sunduğu bütün araç ve kolaylıkların, bireysellik üzerindeki toplumsal baskıları güçlendirmekte olduğunu ve bireyin direnme imkanını, modern toplumun atomize edici işleyişi içinde kendini koruma imkanını elinden aldığını ifade etmektedir (Horkheimer, 1990: 166). Kültür endüstrisi, eleştirel teori düşünürlerine göre, insanı geçmiş dönemdeki tahakküm yöntemlerine ve pratiklerine oranla çok daha ince ve etkin yöntem ve pratiklerle cendere altında tutmaktadır. Bu durum kendini en fazla tüketim alanında göstermektedir. Bu ise siyasal arenada gelecekte yeni bir faşizm dalgasına boy verebilecek boyutlara dahi ulaşabilecektir. Kültür endüstrisinde kendisini gösteren katı bütünleşme, siyasette nelerin olabileceğinin bir işaretidir. Değişik dergilerin ya da filmlerin değişik fiyat ve beğeniye hitap eder tarzda sunulması aslında bütünüyle tüketicileri sınıflandırma, organize etme ya da etiketleme tavrıyla ilgilidir. Max Horkheimer ve, T. W. Adorno’ya (1996: 11-12) göre “Kimse kaçmasın diye herkes için bir şeyler öngörülmüştür, farklar tesviye edilerek birbirine uydurulmuş ve çekici kılınmıştır. Halkın ihtiyaçları seri niteliği taşıyan bir hiyerarşiyle karşılamak, özelliklerin sırf matematiksel olarak yazıya dökülmesine yaramaktadır.” Bütün tüketicileri kapsayacak çapta bir takım kategorilendirmeler yapılmakta, kimse de bunun neden böyle olduğuna ilişkin bir soru soramamakta, olayı olduğu gibi kabullenmektedir. Halka düşen görev, kendi tipi için

seri halde üretilen ürünleri tüketmektir. “Birer istatistik malzemesi olarak tüketiciler, propaganda mekanlarından artık bir farkı kalmayan araştırma mekanlarının haritalarında gelir gruplarına göre ayrılmakta ve kırmızı, yeşil, mavi alanlara dağılmaktadır” (Horkheimer ve Adorno, 1996: 11-12).

Adorno ve Horkheimer’den sonra Herbert Marcuse, tüketim toplumu ve tüketim kültürünün, bireyleri tüketime dayalı yaşam biçimlerini “satın almaya” zorlayan “*yanlış ve sahte ihtiyaçlar*” ürettiğini ileri sürmüştür. Marcuse, sanayi sonrası kapitalizmin beraberinde getirmiş olduğu tüm nimetleri farklı bir gözle ele alarak, diğerleri gibi oldukça kötümser bir perspektif sunmuştur. Yeni oluşmaya başlayan yapının karşı tarafında bulunan şeylerin tümünden farklılaştığına inanmaktadır. Artan cinsel özgürlüğün, daha geniş maddi bolluk ve tüketimin, kültüre daha kolay ulaşmanın, daha iyi barınma koşullarının, artan toplumsal hareketliliğin, düşüncenin kontrol edilmesinde gittikçe artan manipülasyona ve karmaşık biçimlere, entelektüel ve manevi yaşamın gittikçe daha çok alçaltılmasına, varlığın değer yitirmesine ve insanlıktan çıkmasına eşlik eden şeyler bu toplumun temel karakteristikleri arasında yerini almıştır Marcuse’a göre. Ona göre modern birey, “ne kadar mutlu ise, farkında olmadan kurulu sosyo-ekonomik sistemin iktidarına o kadar şaşmaz bir biçimde teslim olmaktadır.” (Jameson, 1997: 104).

Marcuse, tüketim kültürünün yarattığı bireyselliğin, sömürü ve toplumsal kontrolü sağlamak amacıyla geliştirilen yarı bireysellik olduğunu savunan ilk düşünürlerdendir. Marcuse bu görüşlerini özellikle *Tek Boyutlu İnsan* adlı eserinde temellendirmiştir. Marcuse’ün analizine göre, liberal kapitalizmin devrimci çelişkisi, ileri kapitalizmin gerçek karşıtlıktan yoksun, ‘tek boyutlu’ toplumlarından uzaklaştırılmıştır. Bu toplumlar hür seçimlerden, özgür basından, tüketici tercihlerinden ve totaliter komünizme aşkar zıtlıklardan dolayı, özgür gibi görünmektedir. Oysaki ileri kapitalizmin özgürlüğü, gerçekte, giderek daha etkili bir biçimde yönetilen bir toplumda, dikkati toplumun manipülasyonu ve konformizminden uzaklaştırmaya ve dolayısıyla da, bu manipülasyon ve konformizmi pekiştirmeye yarayan ‘*baskıcı hoşgörü*’dür. Onun

kasvet verici tasviri, umuda yer bırakmayan, kesintisiz bir manipülasyon ve *denetim toplumu* ortaya koyar (Marcuse, 1986).

Kimi kuramcılara göre tüketim toplumunun bizatihi kendisi, modernliğin sınırlarının dışına çıkmayı gerektirecek kadar modernlik ötesine göndermede bulunmaktadır. Modern dönemlerin Püriten etik çerçevesinde şekillendiğini ifade eden Zygmunt Bauman'a göre postmodern dönemin en ayırıcı unsurunu ve en popüler betimlemesini '*tüketici toplumu*'nda buluruz (Bauman, 1986: 229). Benzer görüşlere bir başka önemli toplum kuramcısı Alain Touraine'de de tanık olunmaktadır (Touraine, 1995: 164):

“Tüketim toplumuna giriş, herhangi bir toplumsal değişmeden çok daha güçlü bir biçimde modernlikten çıkış anlamı taşır, çünkü modernliği en iyi tanımlayan, tutumların edimcilerin modernleşme sürecindeki yerleriyle, yani önde ya da arkada altta ya da üstte olmasıyla belirlenmesidir. Birden bire, tutumların bu toplumsal ve iktisadi kaburgası çözülür ve edimci kendisine göre yada ilkel küçük gruplara aidiyetine göre konumlanma durumunda kalır.”

Tüketim toplumu, metaların *mübadele* ve orijinal *kullanım değerlerinin* ortadan kaldırılmasıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. Metaların özgün kullanım değerlerinin ortadan kalkması ile metaların ikincil ve yapay yeni değerlerine kavuşmaları eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Bu ise metalara geniş bir kültürel çağrışımlar ve yanılsamalar silsilesini üstlenebilecek ölçüde geniş bir özgürleşme getirecektir. Özellikle reklamlar bu durumu sömürme becerisine sahip olup, sabun, bulaşık makinesi, otomobil gibi çeşitli sıradan tüketim mallarını romantik seveda, egzotiklik arzusu, güzellik, doyum, bilimsel ilerleme, iyi hayat imgeleri ile ilişkilendirir (Featherstone, 1996: 39). Tüketim toplumu ile ortaya çıkan mallara yönelme geçmişte insanların yalnızca sabit ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak yaptıkları harcamalardan temelde farklılaşmıştır. Reklam, medya ve malların teşhirine yönelik teknikler yoluyla malların orijinal kullanım değerleri, başka bir deyişle malların anlamları istikrarsızlaştırılarak, bunlara birbirleri ile bağdaştırılan bütün bir duygular ve arzular silsilesine davetiye çıkartılabilen yeni imge ve imajlar iliştilmiştir. Bu nedenle postmodern tüketim toplumunda tüketilen mallardan

öte bu mallara biçilen sembolik anlamlar öne çıkmaktadır (Featherstone, 1996: 188). Postmodernizm ve tüketim arasında bir ilişki bulunsa da sanayi sonrası toplumun isimlendirilmesi konusunda postmodern toplum kavramını tercih eden kuramcılarının konuya yaklaşımları bazı noktalarda farklılaşmaktadır. Bu farklar, postmodern toplum kuramı başlığı altında ele alınmaktadır.

2.3. Postmodern Toplum Kuramı

Modern ile postmodern arasındaki kopuş ya da kırılmada neyin belirleyici olduğu konusu, ayrıca bu iki kavramın gerçekten iki farklı toplum aşamasına tekabül edip etmediği sosyal bilimciler arasında tartışmalıdır. Fakat sanayi sonrası toplumu postmodern toplum² olarak niteleyenler, diğer nitelermelerden (tüketim toplumu, enformasyon toplumu vs.) epistemolojik açıdan farklılık arzederler. Postmodern toplum kuramcıları genel olarak sanayi sonrası toplumu, modern sonrası olarak farklı bir paradigma temelinde yeniden şekillendiği yönünde ortak bir kanaati paylaşırlar. Onlara göre postmodern toplum, modernitenin temel referansı olan Aydınlanma düşüncesinden epistemolojik bir kopuş temelinde bir farklılığa tekabül eder. *Liotard, Baudrillard, Jameson, Foucault, Touraine ve Bell* gibi modernliğin eleştiricileri, gelişmiş ileri Batı toplumlarındaki modernliğin dönüşüm eşiğinde olduğunu, modernlikten bir kopuşun yaşanmakta olduğunu, yeni bir dönemin ortaya çıktığını savunmaktadırlar. Buna karşın, *Habermas, Giddens ve Gellner*, iddia edildiği gibi yeni bir dönemden bahsedilemeyeceği, ancak içinde bulunduğumuz dönemin modernliğin ileri bir biçimi olduğu konusunda hemfikirdirler. Habermas modernliğin *tamamlanmamış bir proje* olarak devam ettiğini, fakat modernliğin bütünüleyici *araçsal akıl* yerine *eleştirel akıl* temelinde yeniden inşa edilmesi gerektiğini savunur (Habermas, 1997: 38-57). Büyük ölçüde kültürel alandan kaynaklanıp gelişen postmodernizm kavramı, gittikçe

² Postmodernizm tartışmaları belli başlı üç yaklaşımdan kaynaklanmaktadır: İlki, içinde gelecek kestirimleri de bulunan yeni durum ya da aşama saptamalarıdır. İnsanı ve toplumu belli bir tarihsellik içinde açıklamak iddiasında olan kuramlar bir gelecek kestiriminde bulunurlar. Postmodernizm çözümlemelerine kaynaklık eden ikinci yaklaşım, kültür ve sanat sanatsal estetik alanında ortaya çıkmıştır. Postmodernizm söyleminin üçüncü kaynağı, bilime ve bilgiye yaklaşımın radikal bir kritiği ya da epistemolojinin sorgulanması olmuştur (Kale, 2002: 33).

yaygınlaşıp daha birçok alanı kapsar hale geldi. Yalnızca postmodern resim, mimari, edebiyat ve sinemadan değil, aynı zamanda postmodern felsefe, postmodern politika, postmodern ekonomi, postmodern aile hatta postmodern kişiden söz edildiği görülmektedir. Bu durum sanayi toplumlarının yeni bir nitelendirmeyi hak edecek kapsamlı bir dönüşümden geçtiklerini ima etmektedir. Böylece yalnız postmodern bir kültürden değil, gitgide postmodern olan bir toplumda yaşamakta olduğumuz yanıt ortaya çıkıyor (Kumar, 1999: 172). Sanayi toplumlarının siyasal-kültürel mantığına şekil veren modernite kuramlarının, adeta kitle üretimi düşüncesine uygun olarak savundukları homojen toplum tezlerine, *postmodern* söylemle karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla modernizmin, her yerde geçerli olabileceği yöndeki büyük boy kuramlar geçerliliklerini kaybetmeye başlamıştır. Üretim/yönetim sürecinde insan faktörünün önem kazanması yanısıra toplumsal sorumluluğu da artmıştır (Bozkurt, 1996: 60).

Postmodernleşme iki düzlemde kendini ortaya koymaktadır. Gücün desantralizasyonu ve çatışmaların ekonomik zeminden kopması. *Modernitede* politik süreç esas olarak sınıfsal ve ulusal nitelikte iken; *postmodernitede* sınıfsal farklar çözülmekte; ulusüstü organlar ortaya çıkmakta; küresel kültürel geçişler önem kazanmaktadır. Bir yandan da üretimin fiziksel araçları birikim süreci içindeki önemlerini yitirmekte; mental aktivitenin göstergesi olan bilgi yeni üretici güç olarak öne çıkmaktadır (Belek, 1999: 175). Bauman'a göre, postmodern durum, *yanlış bilinçten kurtulmuş modernliktir*. Özellikle entelektüeller, evrensel gerçek ve akıl konusundaki her hangi bir anlayıştan hareketle topluma mutlak kurallar ve standartlar biçmekten ibaret bir rol oynamayacaklarını artık kavramaya başlamışlardır. Böylesi ilkeler yoktur. Entelektüeller daha ılımlı bir rol oynamayı, toplulukların birbirini anlamalarına yardımcı olmak üzere bir gelenek ve görenek yorumcusu rolünü kabul etmelidirler. Bu modernist *yasa koyucuların* yüksek konumundan bir düşüş gibi görünebilirse de, daha gerçekçi olmakla kalmayıp aynı zamanda bireylere *ahlaki tercih ve sorumluluğu* yeniden teslim etme avantajlarına sahiptir. Bireyler ve toplumlar kendi kaderlerine şekil verme bakımından, modernliğe ilişkin klasik toplum kuramının onlara izin verdiği kadar çok

daha fazla özgür olup çok daha az belirlenmişlerdir. Bu anlamda, bir perspektif olarak postmodernlik, modernliğin gizli kalmış potansiyellerini açığa çıkarır (Kumar, 1999 :169).

Postmodernizm yalnızca yeni bir toplum ya da toplumsal gerçeklik hakkında değil, aynı zamanda bizim gerçekliğin kendisini anlama tarzımız hakkında iddialar ortaya atar. Tarih ve sosyolojiden hareket ederek gerçek ve bilgi konusunda felsefi sorulara uzanır (Kumar, 1999 :149).

3. Post-Bürokratik Model

Klasik yönetim düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan Weber'in ortaya koyduğu bürokratik form ve bunun temsil ettiği klasik yönetim düşüncesi zamanla dönüşüme uğramış ve piyasanın gerekliliklerinin yönlendirmesiyle organizasyon yapılarında değişim yaşanmıştır. Bürokratik yönetim modelinin dönüşümü post-bürokratik yapılara doğru olmuştur. İşletmeler küresel pazarda yerlerini alabilmek ve rekabet yarışında geri kalmamak için; hem hız, hem maliyet, hem de müşteri ilişkileri açısından avantajlı olmak durumundadırlar. Bunu yaparken de temel yeteneklerin birleştirilmesi, gelişen teknolojilerden ya da dış kaynaklardan etkin yararlanma ön plana çıkacaktır. Bilişim teknolojilerinin yaygınlaşması, işletmelerin sınırlarının büyümesini sağlamış, böylece yayılmış girişimler, şebeke firmalar ortaya çıkmış, bilgisayarlarla birbirlerine bağlı bu yapılar, geleneksel yapılardan daha güçlü bir konuma sahip olmuştur. Bu yapılırken oluşturulan organizasyon yapısı bize post-bürokratik yapıları ifade etmektedir. Burada birbirine bağımlı olmayan, fakat ortak amaçlar etrafında birleşmiş şirketler bir yapı oluştururlar. Bu açıdan post-bürokratik modellerin diğer modeller karşısında üstün olduğu söylenebilir.

Geleneksel bürokratik organizasyonlar; uzmanlaşma, hiyerarşi, pozisyon temelli otorite, personel yetkisizliği, güvensizlik, kısa dönemli düşünme ve bireysel iletişim yapısı tarafından karakterize edilirken, post-bürokratik organizasyonlar yaygın yapıyı, demokrasiyi, personel güçlendirmeyi, güveni, uzun dönemli düşünmeyi, etkileşimli

iletişim tekniklerini vurgulamaktadır (Grimshaw, Vincent ve Willmott, 2001: 407-430).

Bu yeni yapıların belirgin karakteristik özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Çok katmanlı olmaktan ziyade yalın bir görünüm arz ederler.
- Orta yönetim kademeleri azalmıştır.
- Destekleyici fonksiyonlar güçlendirilmiştir.
- Organizasyon yapısı daha esnektir.
- Çevre değişikliklerine hızlı yanıt verebilen bir yapıya sahiptir.
- Rakipleri karşısında avantaja sahip olmak için çalışanların bilgisini etkin

kullanır (Symon, 2000: 389-415).

Bu özelliklere sahip bir örgüt yapısı, rekabetçi küresel pazarda ürün ve sipariş esnekliğine imkan verebilecek ve değişen müşteri taleplerine uyum sağlayabilecektir. Post-bürokratik organizasyon yapısının özelliklerini yalınlık, esneklik ve etkin bilgi yönetimi olarak açıklamak, değişen çevre koşullarına göre sağlanması gereken unsurlar bakımından olanaklıdır.

4. Küreselleşme

Sanayi dönemi toplum yapısıyla sonrası arasında ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarda, ileri sanayi toplumları önemli sayılabilecek bir dönüşüm yaşamaktadır. Bu dönüşümler diğer toplumlar üzerinde küresel etkiler yaratmaktadır. Bu etkilere karşı gösterilen reflekslerle yerel değerler önem kazanmaya başlamıştır ki, bu da çeşitliliğin, farklılığın bir değer olarak dünya gündemine girerek bir yer edinmesiyle sonuçlanmıştır. Söz konusu değişimler eklektik yeni bir kavramla açıklanmaktadır: “Küreselleşme”. Bu bağlamda postmodern toplum kuramını sanayi sonrası kültürü belirleyeni olarak değerlendirmek mümkündür. Söz konusu toplum kuramları, yaşanan değişimin farklı alanlarına vurgu yapmaları açısından formel bir farklılığa; farklı akıllara, kültürlere, tüketim eğilimlerine vurguları açısından da bir benzerliğe sahip oldukları söylenebilir.

4.1. Türkiye'ye Bakış

Ulusal ölçekli kalkınma modelleri ve hedefleri eski önem ve değerini yitirmektedir. Küreselleşme bağlamında değerlendirilmesi gereken bir oluşumla, yeni stratejileri, politikaları ve hedefleri, uluslararası şirketler ya da çok-uluslu şirketler belirlemektedir. Özellikle, büyük boyutlarda karar alabilme gücü olan şirketler, elde ettikleri hareket kabiliyetiyle istediği ülkelere yatırım yaparak üretimi gerçekleştirirken, işgücünün/istihdamın kriterini de belirlemektedir (Keyder, 1996: 48). Nitekim bu durum, bilgi toplumunu sanayi toplumundan ayıran, ölçeklerin ulusal olmasından ziyade uluslararası olması özelliğiyle de örtüşmektedir. Dünyanın, giderek her anlamda yeni ve farklı bir toplumsal aşama olan, bilgi toplumu olma eğiliminde olduğu bir gerçektir. Bilgi toplumu, oluşturduğu kendine özgü parametreleriyle işlemektedir. Bilgi toplumunda; ulusal ölçek ve yapılanmaya, vasıfsız ya da orta vasıflı işgücüne, emek ve sermaye ağırlıklı büyük işletmelere, mutlak, tek ve indirgemeci anlayışlara, ölçek ekonomisine, devletin ekonomideki ağırlığı ilkesine, genele yönelik eğitim sistemine, toplum öncelikli kurumsallaşmaya, salt milleti ve devleti yücelten politikalara, kısaca sanayi toplumunu anımsatan hiçbir özelliğe yer yoktur. Kendinden önceki aşamalardan farklı olan bu aşamada, küresel gerçekliğin zorladığı yapılanmalara, çok vasıflı işgücüne, bilgisayar ve enformasyon destekli küçük işletmelere; esnek, olasılıklara açık ve katılımcı anlayışlara, zaman ekonomisine, ekonomide devletin küçülmesi ilkesine, bireyin gelişmesini ve yaratıcılığını sağlayacak eğitim sistemlerine, vatandaş öncelikli kurumsallaşmaya ait yaklaşım ve politikalara yaşama imkanı vardır. Bunlardan önce topluma adını veren bilgi, her şeyin önündedir ve bütün yapıları dönüştürmektedir. Bilgi bugün araştırma ve geliştirmeye geometrik olarak çoğalmakta, teknolojik imkanlarla yer küreye yayılmaktadır. Böylece günümüzde bilgi, onu elde edene büyük bir güç ve iktidar kazandırmaktadır. Bu gerçeği gören her toplum, bilgiden daha fazla yararlanmak için eğitimden ekonomiye her alandaki oluşumu bilgi ile desteklemektedir. Aksi takdirde varlıklarını olumsuzlayarak tarih dışına itilmektedir.

Ancak, dünyadaki toplumların mevcut durumları, bilgi toplumu olma noktasında

farklılık göstermektedir. Gerek yapısal özellikler, gerek altyapı yetersizliği ve gerekse Batı toplumlarının sömürgeciliği yeniden üretmesi nedeniyle her toplum ortaya çıkan değişim ve dönüşüme uyum gösterememektedir. Ülkelere ait bilgi toplumu olmayı belirleyecek değişkenlerin istatistik olarak verilmesi, bu düşünceye açıklık getirmektedir.

Bilgi toplumunu kavram olarak ifade etmede ortaya çıkan farklılıklara rağmen, bu toplumu sanayi toplumundan ayıran önemli değişken hizmet sektörünün ekonomideki ağırlığıdır. Dolayısıyla ulusal gelir içerisinde, hizmet sektörünün sanayi sektöründen aktif olarak fazlalığı, mevcut toplumu, bilgi toplumu sınıflamasına sokmaktadır. Dünya Bankası'nın 1999 verilerine göre ülkelerin sektörel dağılımı şu şekildedir: Hollanda: sanayi % 23,7- hizmet % 76,3; Belçika: sanayi % 25,3- hizmet % 73,5; Danimarka: sanayi % 21,3 – hizmet % 76,3; Almanya: sanayi % 28,4 – hizmet % 70,6; İtalya: sanayi % 26,2 – hizmet % 71; Finlandiya: sanayi % 28,4 – hizmet % 68,5 iken Türkiye'de bu dağılım sanayi % 24,6 – hizmet % 59,4 şeklindedir. Türkiye'nin 2000 verilerine göre sektör dağılımı ise şöyledir: tarım % 15,8- sanayi % 25- hizmet % 59,2 dir. Bu veriler, Türkiye'nin bilgi toplumu olmasını belirleyecek hizmet sektörü değişkeninin diğer ülkelere yaklaştığını gösterse de yanıltıcı olmaktadır. Gerçekte hizmet sektörü, Türkiye'de bu oranların çok altındadır. Oranın olduğundan yüksek çıkmasının nedeni; işportacılık, boyacılık, inşaat işçiliği ve geçici işlerden oluşan marjinal sektörün de bu oranlamaya dahil edilmesidir. Türkiye, 1950'de başlayan ve hala devam eden kırdan kente yoğun bir iç göçle, "sağlıksız kentleşme"yi yaşamaktadır. Kentlerin ekonomik ve sosyal yönden altyapı yetersizlikleri, yeni gelenlerin iş talebinin karşılanamamasıyla sonuçlanmaktadır. Böylece iş bulamayan yeni kentlilerin kolayca dahil olunup çıktıkları, hiçbir eğitim, beceri, sermaye gibi kriteri olmayan marjinal sektör oluşup, büyümektedir. Dolayısıyla sektörel dağılım, Türkiye'nin bilgi toplumu olabileceği işaretini taşımamaktadır.

Bell'e göre, bir sanayi sonrası toplum iki anlamda bir bilgi toplumdur: Birincisi, toplumdaki bütün yeniliklerin kaynağı araştırma ve geliştirme faaliyetidir. İkincisi, gerek

toplam gelir gerekse istihdam bakımından, ekonominin esas ağırlığını bilgi oluşturur (Dura, 1990: 150). Sanayi toplumunda en önemli merkezler üretimin yapıldığı fabrikalar iken, bilgi toplumunda bu merkezler üniversiteler, araştırma-geliştirme merkezleri, ileri teknoloji enstitüleri, teknoloji ağırlıklı laboratuvarlardır. Bunlara paralel olarak, sanayi toplumunun ölçüsü fabrikada istihdam edilen “mavi yakalı” işgücü ve sanayiye aktarılan kaynak iken, bilgi toplumunun ölçüsü araştırma ve geliştirmeye ayrılan kaynağın yüksekliği ve bu alanda istihdam edilen bilim adamı, uzman ve mühendisler topluluğudur. Ar-Ge’ye bilgi toplumunda fazla kaynak ayrılıp, teknolojik ve bilimsel ilerleme elde edilerek sistem ve süreç her an canlı tutulmaktadır. Ayrıca yeni toplumsal aşama, teknolojinin özellikle iletişim teknolojisinin en son araçlarıyla şekillendiğinden birey başına düşen telefon, cep telefonu, bilgisayar, internet sayısı yanında günlük gazete okuma, televizyon izleme oranları da oldukça önemlidir.

Tablo 1. Bilgi Toplumu Kriterleri Açısından Ülkelerin Karşılaştırılması

Ülkeler	Milli gelirden Ar-Ge’ye ayrılan oran	Her milyon kişi için Ar-Ge’de istihdam edilen bilim adamı ve mühendis sayısı	Her 1000 kişiye düşen günlük okuma oranı	Her 1000 kişiye düşen gazete sayısı	Her 1000 TV kişiye düşen mobil telefon sayısı
ABD	2.6 (1999) 2.6 (2000)	3676 (1999)			
KANADA	1.7 (1999) 1.7 (2000)	2719 (1999)	166 (1999) 159 (2000)	703 (1999) 715 (2000)	88 (1999) 285(2000)
DANİMA	2.1 (1999) 2.0 (2000)	3054 (1999) 3190 (2000)	308 (1999) 309 (2000)	537 (1999) 807 (2000)	158 (1999) 639 (2000)
FRANSA	2.4 (1999) 2.3 (2000)	2607 (1999) 2659 (2000)	210 (1999) 218 (2000)	600 (1999) 628 (2000)	23 (1999) 493 (2000)
ALMANYA	2.3 (1999) 2.4 (2000)	2831 (1999)	314 (1999) 311 (2000)	480 (1999) 586 (2000)	46 (1999) 586 (2000)
YUNANİS	0.5 (1999)	773 (1999)	153 (1999)	443 (1999) 488 (2000)	26 (1999) 557 (2000)
İSRAİL	2.1 (1999) 2.4 (2000)		271 (1999) 290 (2000)	303 (1999) 335 (2000)	79 (1999) 702 (2000)
İTALYA	1.0 (1999) 2.2 (2000)	1318 (1999)	100 (1999) 104 (2000)	436 (1999) 494 (2000)	68 (1999) 737 (2000)
JAPONYA	3.0 (1999) 2.8 (2000)	5368 (1999) 4909 (2000)	574 (1999) 578 (2000)	681 (1999) 725 (2000)	93 (1999) 526 (2000)
RUSYA	0.8 (1999) 0.9 (2000)	3503 (1999) 3587 (2000)	121 (1999) 105 (2000)	382 (1999) 421 (2000)	1 (1999) 22 (2000)

TÜRKİYE	0.4 (1999) 0.5 (2000)	259 (1999) 291 (2000)	92 (1999) 111 (2000)	288 (1999) 449 (2000)	7 (1999) 246 (2000)
----------------	--------------------------	--------------------------	-------------------------	--------------------------	------------------------

Kaynak : <http://www.worldbank.org/data/>.

Konuya bu açıdan bakıldığında, tablo önemli ipuçları vermektedir. 2000 yılı bütçelerinden Ar-Ge'ye ABD % 2.6, Japonya % 2.8, Almanya % 2.4, Fransa % 2.3, Danimarka % 2 ayırırken Türkiye % 0.5 pay ayırabilmektedir. Ülkelerin para birim değerleri ve milli gelirlerinin yüksekliği dikkate alındığında, Türkiye'nin bu alana ayırdığı miktar, diğerleriyle karşılaştırılmayacak kadar azdır. Bu nedenle de Türkiye, sadece teknoloji ithal eden bir ülke konumundan uzaklaşmamaktadır. Araştırma ve geliştirme, uzman, bilim adamı ve mühendislerle gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda istihdam edilen bilim adamı sayısı, bilgi toplumu belirleyen temel değişkendir. 2000 verilerine göre her 1 milyon kişi için Japonya 4909, ABD (1999) 3679, Danimarka 3190, Fransa 2659 bilim adamı ve mühendis istihdam ederken, Türkiye sadece 291 bilim adamı ve mühendis istihdam edebilmektedir.

Bilgi toplumunda teknolojinin en yeni araçları halkın hizmetine sunulduğu için, bilgi toplumu aynı zamanda teknoloji toplumdur. Dünyadaki gelişmeler, haber ve bilgi bu teknolojik araçlarla iletilmekte ve yayılmaktadır. Bu bağlamda, kişi başına düşen telefon, cep telefonu, bilgisayar, internet, gazete, TV sayısı önemlidir. Veriler bu açıdan irdelendiğinde, Türkiye ile bilgi toplumu olma yolunda ilerleme kaydetmiş ülkeler arasındaki mesafe farkı ortaya çıkmaktadır. 1999 verilerine göre her 1000 kişiye ABD'de 614, İsviçre'de 699, Norveç'te 709, İsveç'te 605 adet telefon düşerken Türkiye'de ise 278 adet telefon düşmektedir. 1999 yılı itibariyle her 1000 kişiye ABD'de 510, Polonya'da 620, İsviçre'de 461, İsveç'te 451, Norveç'te 446 adet bilgisayar düşerken, Türkiye'de ise 34 adet bilgisayar düşmektedir. 2000 yılı itibariyle her 10.000 kişi başına düşen İnternet sayısı ABD'de 2420, İsviçre'de 581, İsveç'te 703, Kanada'da 590, Norveç'te 1121 iken Türkiye'de bu sayı 16.6'dır (World Development Indicators Database, 2000). 2000 yılında her 1000 kişiye düşen gazete miktarı; Japonya'da 578, İsveç'te 445, Almanya'da 311, Danimarka'da 309 iken Türkiye'de 111'dir. Yine 2000 yılı itibariyle her 1000 kişiye düşen TV sayısı; Japonya'da 725,

Danimarka’da 807, Kanada’da 715, Fransa’da 628 iken Türkiye’de bu oran 449’dur. Bu oranlar verilirken dikkatten kaçırılmaması gereken bir nokta vardır: Her teknolojik imkan ve araç, ona erişim imkanı olanlar için vardır. Bu erişim imkanını ise kişinin elde ettiği gelir belirler. Bu noktada en önemli gösterge, milli gelirden kişi başına düşen gelir düzeyidir. 2000 yılı verilerine göre kişi başına ABD’de 34260 dolar, İsviçre’de 38120 dolar, İsveç’te 26780, Norveç’te 33650 dolar düşerken Türkiye’de ise 3060 dolar düşmektedir (World Development Indicators Database, 2000). 2001 yılında ise Türkiye’de bu oran 2530 dolara gerilemiştir (World Development Indicators Database 2003). Yaşanan son ekonomik kriz ile bu miktarın daha da aşağı düştüğü tahmin edilmektedir. Bu ekonomik veriler, Türk insanının ancak zaruri ihtiyaçlarını karşılayabileceğini, teknolojik olanakların lüks kabul olabileceğini göstermektedir.

Güncel teknolojik gelişmeler ışığında, gazete, televizyon, mobil telefon gibi araçların yanı sıra sosyal medya araçlarının kullanımı da son derece önemli bir hale gelmiştir. We Are Social ve Hootsuite tarafından yayınlanan 2020 yılının küresel çaptaki istatistiklerine³ baktığımızda, Türkiye’nin sosyal medya kullanıcı sayısı olarak üst sıralarda yer aldığı, ancak dünyada sabit internet hızının %17 ile en çok düşüş gösterdiği üçüncü ülke olduğu göze çarpmaktadır. Bunun yanında mobil internet hızının da %9.7 oranında düşüş gösterdiği raporda yer almaktadır. Türkiye’nin internet ve sosyal medya kullanım alışkanlıkları dünyanın belli başlı ülkeleriyle kıyaslandığında ise özellikle gelişmiş ülkelere göre daha düşük düzeyde yer aldığı söylenebilir. Örneğin internet yaygınlığına bakıldığında %74 gibi bir rakamla dünya ortalamasının üzerinde yer alıyor olsa da Güney Kore, İsveç, Almanya, Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkelerde bu rakam %90’ların üzerine çıkmaktadır. Sosyal medya kullanımına ayrılan zamana bakıldığında günlük yaklaşık olarak 3 saat ile Türkiye’nin dünya ortalamasının biraz üzerinde olduğu görülmektedir. Nüfusa oranla sosyal medya kullanım oranı ise % 81 oldukça yüksek bir orandadır. Bu oran dünya genelinde %63 olarak belirlenmiştir. Kişi başına düşen sosyal medya hesap sayısının dünya ortalaması 8 civarında iken bu oran Türkiye’de 9 civarlarındadır. Sosyal medya yaygınlığı ise %64 oranıyla yine %44 olan dünya

³ <https://wearesocial.com/digital-2020>

ortalamasının üzerinde belirmiştir. En aktif sosyal medya platformlarına bakıldığında ise ilk sırada Youtube olduğu görülmektedir. Sonrasında en çok kullanılan platformlar Instagram, Whatsapp, Facebook ve Twiter olarak devam etmektedir. E-ticaret boyutunda ise rakamların sosyal medya kullanımı kadar yüksek olmadığı görülebilir. Mobil banka hesabı kullanım oranı %16 ve online alışveriş oranı %30 gibi düşük rakamlarda kalmaktadır. Bilgi toplumu olma sürecini tamamlayan, gelişmiş ülkelerde bu rakamların daha yüksek olduğu söylenebilir.

Bilgi toplumunun diğer önemli parametresi ise, okullaşma, özellikle yüksek okullaşma oranının fazlalığıdır. Bilgi toplumu, toplumun büyük bir kesiminin elde ettiği formel eğitimle dinamizmini sağlamaktadır. Bilim adamı, uzman araştırmacı, eğitimci, planlamacı, işletmeci, mühendis, avukat gibi bilgi ağırlıklı personel, ancak yüksek okullarda yetiştirilmektedir. Bu nedenle, yüksek okullaşma oranının yüksekliği bir toplumun bilgi toplumu olabilme ölçütünü vermesi açısından oldukça önemlidir. 1991 yılında ABD’de yüksek öğretim okullaşma oranı % 74.5; 1993 yılında Kanada’da % 69.8; 1991’de Fransa’da % 40 iken, 1998’de Türkiye’de bu oran % 25.3’tür (Worldbank). Türkiye’de en yakın tarihli okullaşma oranlarının ayrıntılı şekli ise şöyledir: 1999-2000 öğretim yılında okul öncesi eğitimde % 9.8, ilköğretimde % 97.6, % 22.8’i mesleki teknik eğitim ve % 36.6’sı genel lise olmak üzere orta öğretimde % 59.4; yüksek öğretimde ise % 18.7’si örgün öğretimde olmak üzere toplam % 27.8 şeklindedir (DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2000). Dolayısıyla gelişmiş ülkelerin 1990’ın ilk yıllarında yakaladıkları %50’lerin üzerindeki yüksek okullaşma oranları 2000 Türkiye’sinde % 20’lerde kalmaktadır. Eğitilebilir yaştaki insan sayısının mevcut okullarda almış olduğu öğrenim süresine bölümünden elde edilen “eğitim süresi”nin, Türkiye’de artan hızlı nüfusla her geçen yıl düşmesi, bilgi toplumu olma söylemlerinin içinin boşalmasına neden olmaktadır. Türkiye’de kişi başına düşen eğitim süresinin 3.8 yıl olduğu düşünülürse ve bu oran gelişmiş ülkelerinkine karşılaştırılırsa Türkiye’nin bilgi toplumu olma yolunda eğitim konusuna önem vermesi gerektiği görülmektedir.

Üniversiteler, eğitim ve öğretimin en üst düzeyde verildiği eğitim kurumlarıdır. Bilgi toplumunun ana eksenini eğitim ve sürekli öğretim olduğu dikkate alındığında, üniversiteler bu anlamda büyük işlevler görmektedir. Ancak, üniversitelerin beklenen işlevi görebilmesi öğretime ayrılan kaynak yanında, öğretim elemanı ile mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'deki üniversitelerdeki eleman sayısı, gelişmiş ülkelerinkinden oldukça düşüktür. 1999-2000 öğretim yılında yüksek öğretimde toplam öğretim elemanı sayısı 64.169'dur. Avrupa Birliği Ülkelerinde bir öğretim elemanına 15 öğrenci düşerken, Türkiye'de bir öğretim elemanına 35 öğrenci düşmektedir. Ayrıca, her geçen yıl artan üniversite sayılarına rağmen, milli gelirden üniversitelere ayrılan payın azalması ise Türkiye'nin eğitim açısından yaşadığı açmazı kalıcılaştırmaktadır. Bütün bunlar ise, üniversitelerin yapması beklenen işlevlerinin gerçekleştirememesine neden olmaktadır.

SONUÇ

İnsanlığın dünya üzerinde geçirdiği aşamaları sınıflandıran araştırmacılar bilginin toplumsal hayat içinde eriştiği noktayı baz alarak sanayi sonrası dönem olarak ifade edilen döneme enformasyon toplumu veya bilgi toplumu gibi adlandırmalar yapmışlardır. Bilgi toplumu kavramı, sanayi toplumu olarak tanımlanan dönemin sonrasını ya da sanayi toplumundan farklı olduğu öne sürülen yeni bir toplumsal yapıyı tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişim ve ilerlemelere paralel olarak toplum yapısında meydana gelen değişimler "bilgi toplumu" kavramı ile ifade edilmektedir. Bu kavram ile, günümüz toplumları için en önemli kaynağın "bilgi" olduğuna işaret edilmek istenmektedir.

Bilgi toplumunu daha iyi anlayabilmek için bilginin toplumda yarattığı değişime odaklanmak gerekir. Buna göre değişimin en net gözlenebildiği boyutlardan biri ekonomik boyuttur. Buna göre enformasyon toplumu kendisinden önce tanımlanan tüm dönemlerden farklı olarak ekonominin temelini bilgiyi koymaktadır. Bu toplumsal düzen içinde bilgi artık özelleşmiş, alınıp satılabilen, işlenebilen ve yeni ekonomik

değerlerin üretilebildiği bir metaya dönüşmüş durumdadır (Kumar, 1999: 46). Sanayi toplumunun temel karakteristiği üretim kavramı ile ifade edilebilir. Sanayi sonrası toplumda ise bu sembolik ifadenin yerini tüketim kavramı almıştır. Bu değişim sosyal bilimciler tarafından da tüketim toplumu başlığı altında çalışılmakta ve yaşanan değişim ve mevcut durum bu açıdan analiz edilmeye çalışılmaktadır. Örneğin Bauman'a göre nasıl ki endüstriyel çağın toplumu bir üretim toplumu idiyse, günümüz toplumu için de en uygun tanımlama tüketim toplumu olmaktadır. Toplumun üyelerine dayattığı ve uymalarını istediği norm, tüketim kabiliyeti ve istekliliğidir (Bauman, 2006: 92). Bu kuramların açıklamaya çalıştığı toplumsal evre ise aslında aynıdır. Bu evre toplumsal yapının sanayi devrimi sonrası yaşadığı dönüşüm ve bu dönüşümün temel dinamikleri olarak ifade edilebilir. Ancak her bir kuramın toplumsal yapıdaki bu değişimin farklı bir boyutunu ele aldığı ve toplumun nasıl bir yapılanma içinde olduğunu açıklamaya çalıştığını da vurgulamak gerekmektedir. Bahsi geçen toplumsal gelişim ve değişim süreci hala devam ettiği için mevzubahis kuramlara ilişkin tartışmaların da devam ettiği görülmektedir.

Tüm bu tartışmaların ortak noktası bilgi kavramının önemine yapılan vurgu olarak ifade edilebilir. Tüm dünya iletişim ağlarıyla birbirine bağlanmış durumdadır. Mobil teknolojilerin, bilgisayarların, sosyal medya uygulamalarının ve internetin kullanım oranları giderek artmaktadır. Tüm bu teknolojilerin kullanımı bir yandan büyük bir veri yığınının ortaya çıkmasına neden olurken, diğer yandan bu verilerin anlamlı bilgilere dönüştürülmesi ve kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Bilgiyi toplamak, depolamak, işlemek ve dağıtımına sokmak gibi süreçler kolaylaşırken, bunların ticari olarak yeni fırsatlar yarattığı da görülmektedir (Freeman ve Seote, 2003). Bu noktada önemli olan husus veri akışını kontrol edebilecek ve bu veriyi işleyebilecek insan kaynağının yetiştirilmesidir. Türkiye'nin 1990'lı yıllarda bilgi toplumu olmak yolundaki başlattığı çalışmalarına bugün çok daha titiz bir şekilde devam etmelidir. Özellikle Avrupa birliği ülkeleriyle kıyaslandığında katedilmesi gereken uzun bir yol olduğu söylenebilir (Güner, 2020:140). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin her alanda egemen

olduğu bir süreç yaşanmaktadır. Bu sürecin iyi analiz edilmesi, yani toplumsal yapının gerekliliklerine göre politikalar belirlenmesi, gelişen dünyanın gerisinde kalmamak için oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

AKTAŞ, Celalettin. (2007). Enformasyon Toplumu Bağlamında Türkiye, Selçuk İletişim 4 (4), s.181-193.

BAUMAN, Zygmunt (1996). Yasa Koyucular ile Yorumcular, (Çev: K. Atakay), İstanbul: Metis Yayınları.

BAUMAN, Zygmunt (2006). Küreselleşme: Toplumsal sonuçları, (Çev. A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BELEK, İlker (1999). Postkapitalist Paradigmalar, İstanbul: Sorun Yayınları.

BOTTOMORE, Tom B. (2000). Toplumbilim, (Çev: Ünsal Oskay), İstanbul: Der Yayınları.

BOZKURT, Ömer (1972). Ayrımsal Sosyoloji ve Toplumsal Yapı, Ankara: TODAİE.

BOZKURT, Veysel (1996). Enformasyon Toplumu ve Türkiye, İstanbul: Sistem Yayınları.

CALLİNİCOS, Alex (2001). Postmodernizme Hayır, (Çev: Ş. Pala), Ankara: Ayraç.

CASTELLS, Manuel (2001). The Rise of Network Society, Oxford: Blackwell.

Devlet Planlama Teşkilatı (2000). Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

DURA, Cihan (1990). Bilgi Toplumu, Ankara: Kültür Bakanlığı.

DURKHEIM, Emile (1964). Division of Labor in Society, New York: The Free Press.

FEATHERSTONE, Mike (1996). Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, (Çev: M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

FREEMAN, Chris ve SEOTE, Luc (2003). Yenilik İktisadı, (Çev. E. Türkcan), Ankara:

TÜBİTAK Yayınları.

FOUCAULT, Michel (2000). Hapishanenin Doğuşu, (Çev: M. A. Kılıçbay), Ankara: İmge.

GRIMSHAW, Damian; VINCENT, Steven ve WILLMOTT, Hugh (2001). New Control Models and Emergent Organizational Forms: Private-Public Contracting in Public Administration, Administrative Theory and Praxis, 23 (3), s. 407-430.

GÜNER, Oğuz (2020). Bilgi Toplumu Göstergeleri Bağlamında Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'ye Dair Bir Değerlendirme. İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3 (2), s. 121-143.

HABERMAS, Jürgen (1997). "Modernity: An Unfinished Project", Habermas and the Unfinished Project of Modernity, (Der: Maurizio d'Entreves ve Seyla Benhabib), Boston: MIT Press, s. 38-57.

HARDT, Micheal ve NEGRI, Antonio (2001). İmparatorluk, (Çev: A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

HORKHEİMER, Max (1994). Akıl Tutulması, (Çev: O.Koçak), İstanbul: Metis.

HORKHEİMER, Max ve ADORNO, Theodor W. (1996). Aydınlanmanın Diyalektiği, (Çev: O. Özgül), İstanbul: Kabalcı.

JAMESON, Frederic (1997). Marksizm ve Biçim: Yirminci Yüzyılda Diyalektik Yazın Kuramları, (Çev: M. H. Doğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

KALE, Nesrin (2002). "Modernizmden Postmodernist Söylemlere Doğru", Doğu-Batı, 5 (19), s. 29-49.

KEYDER, Çağlar (1996). Ulusal Kalkınmacılığın İflası, İstanbul: Metis.

KONGAR, Emre (2002). Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, İstanbul: Remzi.

KUMAR, Krishan (1999). Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma, (Çev: M.

Küçük), Ankara: Dost.

MARCUSE, Herbert (1986). Tek Boyutlu İnsan, (Çev: A. Yardımlı), İstanbul: İdea.

MARX, Karl (1993). Ekonomi Politığın Eleştirilmesine Katkı, (Çev: S. Belli), İstanbul: Sol-Onur Yayınları.

MILLS, C. Wright (2000). Toplumbilimsel Düşün, (Çev: Ü. Oskay), İstanbul: Der.

SYMON, Gillian (2000). Information and Communication Technologies and The Network Organization: A Critical Analysis, Journal of Occupational & Organizational Psychology, 73 (4), s. 389-415.

TOFFLER, Alvin (1981). Üçüncü Dalga, (Çev: A. Seden), İstanbul: Altın Kitaplar.

TOMLINSON, John (1999). Kültürel Emperyalizm: Eleştirel Bir Giriş, (Çev: E. Zeybekoğlu), İstanbul: Ayrıntı.

TOURAINE, Alain. (1995). Modernliğin Eleştirisi, (Çev: H. Tufan), İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

WAGNER, Peter (1996). Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük ve Cezalandırma, (Çev: M. Küçük), İstanbul: Sarmal.

WEBER, Max (1993). Sosyoloji Yazıları, (Çev: T. Parla), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

WEBSTER, Frank. (2006) Handbook Of New Media : Social Shaping And Social Consequences Of Icts, The Information Age Revisited. SAGE Publications, s. 444-446.

WEST, David (1998). Kıta Avrupası Felsefesine Giriş, (Çev. A. Cevizci), İstanbul: Paradigma.

World Development Indicators Database (2002), <http://devdata.worldbank.org/>, Erişim Tarihi: 11.09.2020.

World Development Indicators Database (2003), <http://devdata.worldbank.org/>, Erişim

Tarihi: 11.09.2020.

YILMAZ, Aytekin (1996). Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar, Ankara: Vadi Yayınları.

<https://wearesocial.com/digital-2020>, Erişim Tarihi: 11.09.2020.